

Národní tradice a identita

Miroslav Hroch

Obecný rámec této úvahy tvoří aktuální problém „ztráty paměti“, který můžeme zřetelně sledovat v české společnosti posledního desetiletí. Jde o přirozený posun vyplývající z další, dejme tomu „počítačové“ fáze civilizačního procesu, kdy paměť, resp. historické vědomí ztrácí svoji identifikační funkci? Máme co činit s posunem, který souvisí s obecně se projevující ztrátou skupinových identit nebo o jev specificky český? Jaký význam má v tomto kontextu tradice?

Pro lepší porozumění je třeba nejprve říci, co budeme rozumět oběma klíčovými pojmy. Oba totiž jsou užívány nejednotně a na jejich analytickou hodnotu jsou značně rozdílné názory. To platí zejména o pojmu tradice, který je interpretován natolik rozporně, že jeho nereflektované užití vždy může vyvolat nedorozumění. Proto je v poslední době užíván v odborné literatuře poměrně zřídka poněvadž, jak ještě uvedeme, může být nahrazen pojmy přesnějšími. V jazyce novinářském je ovšem o tradici či tradicích řeč stále poměrně často.

Naproti tomu je pojem identita v odborné literatuře běžný a jako nástroj analýzy užitečný. I když také zde existují rozdílné definice, a někdy také odmítání funkčnosti tohoto pojmu, většina badatelů se shoduje v tom, že skupinová identita (ať již užívají tohoto či jiného termínu) je jednou z antropologických konstant, jednou z primárních potřeb člověka. Člověk jako od přírody společenský tvor potřebuje někam patřit a zároveň potřebuje mít vědomí kontinuity vlastní osobnosti. Tu si může ověřovat a upevňovat právě v kontextu své skupinové příslušnosti. Lidé, kteří sdílejí stejnou identitu, budou za jistých podmínek mít sklon k tomu, aby jednali podle obdobných vzorců a jsou schopni být mobilizováni do konkrétních hnutí a aktivit.

Identita není nikdy jediná, každý člověk se identifikuje s několika skupinami různé velikosti a struktury – od rodiny přes lokalitu, region až po národ či stát.

Tato kombinace identit má však obvykle jistou hierarchii. Identity i jejich hierarchie nejsou neměnné, ale podléhají proměnám, obvykle v závislosti na vývoji politických, kulturních, sociálních poměrů. Dojde-li k závažné proměně sociálních, hospodářských, resp. politických poměrů, vzniká u jedince pocit ohrožení některé z jeho identit: pod tlakem této hrozby jedinci mohou reagovat buď úsilím o prohloubení a ochranu své stávající identity, nebo hledáním identity nové, která by se jim jevila jako – spolehlivější, pevnější, jasnější.

Většina autorů rozlišuje identitu osobní, jíž se jedinec definuje jako specifická lidská bytost, a identitu kolektivní (skupinovou), která charakterizuje místo jedince v jisté skupině a tvoří základnu pro vědomí rozdílu mezi „MY“ a „ONI“. Pro naši souvislost je pochopitelně důležitější identita kolektivní. Nejdůležitější formou takové skupinové identity pak je identita národní – tedy ztotožnění se jedince s národní pospolitostí (k identitě viz zejm. A. Smith, W. Bloom).

Národní identita může mít rozdílnou intenzitu, může, ale nemusí být spjata s aktivizujícím vědomím a s pozitivním hodnocením vlastní příslušnosti ke skupině. Je však nezastupitelným předpokladem takové aktivizace a takové tvorby hodnot. Proto někteří autoři rozlišují identitu jako prostou potřebu, resp. prosté vědomí sounáležitosti s (národní) skupinou od identifikace, jakožto aktivního vědomí národní identity, které je spjata s vůlí a úsilím posílit skupinovou soudržnost a konformitu a s hrdostí na příslušnost k národní skupině a jejímu hodnotovému systému. Mezi oběma postoji ovšem existuje plynulý přechod.

Národní identita je specifickým typem identity, která se vztahuje k velké sociální skupině – národu. Tato skupina, jejíž objektivní existenci dokládá každodenní zkušenost, je ovšem výsledkem dlouhého historického vývoje a je tedy logické, že také národní identita má svoji historickou dimenzi, které vstupuje, resp. přežívá do současnosti – a to jednak v podobě objektivních institucí, předmětů, termínů, jednak v podobě jakési „kolektivní paměti“, do jejíhož kontextu bývá řazena také „tradice“.

Jak již bylo řečeno, jsou do termínu tradice vkládány značně rozporné a rozdílné představy a podtexty. Někdy se s tradicí spojuje především konservativní lpění na tom, co přežívá z minulosti, tradice je argumentem proti změně a proti pokroku. Jindy se zdůrazňuje tradice jako cosi pozitivního, ony složky národní minulosti, které lze považovat za vzor, za povzbuzení, události a osobnosti, na které mohou být příslušníci národa hrdí. Adjektivem lidová, konservativní či pokroková se pak tradici mohou dávat i jisté konotace politické.

Obvykle ovšem šlo o vztah mezi současností a jistými jevy, které patřily histo-

rii, a které byly od současnosti odděleny více méně dlouhým časovým údobím. Proto bylo třeba se vypořádat s otázkou, zda a v jaké míře tradice existovala v kontinuitě či zda mezi „tradovanou“ minulostí a „tradující“ přítomností byla diskontinuita. Někdy se vskutku rozlišují tradice kontinuální a diskontinuální.

V současnosti převažuje představa, že „kontinuální“ tradice vlastně není tradicí, ale spíše konvencí, fixovaným sociálním návykem či stereotypem. Podle této představy je tradice vždy diskontinuální, a proto vlastně vždy konstruovaná – „vynalezená“. Termín „invented tradition“, který poprvé použil britský marxista E.Hobsbawm před téměř třiceti lety, se vžil natolik, že mnozí autoři (ostatně v rozporu s původním autorovým pojetím) označují šmahem všechny tradice za „vymyšlené“. Bylo by užitečné analyzovat, jaké jsou sociálně psychologické dopady tohoto zjednodušení.

Hovoříme-li tedy o vztahu mezi národní identitou a tradicí, uvažujeme o vztahu dvou jevů, které jsou aplikovány a hodnoceny natolik rozdílně, že vzniká pochybnost o jejich kompatibilitě: národní identita se přijímá jako nezbytná danost, jakkoli může být manipulovatelná a proměnlivá, zatímco tradice se považuje stále častěji za cosi škodlivého, přežilého, ve své podstatě nemoderního. Pokusy o rehabilitaci národní tradice zatím vyvolávají obvykle podezření ze staromilství a bývají a priori odsuzovány jako projev nacionalismu.

To je ovšem přístup, který nebere na vědomí skutečnost, že paušální odmítnutí tradice – ať už jakékoli – je zároveň negací vazby mezi minulým a současným. V souvislosti s negací tradice je třeba položit si otázku, co je opakem tradice. Opakem tradice je diskontinuita, faktor, který se v českých dějinách uplatňoval až příliš často (a vždy s neblahými důsledky). Odmítání šmahem všech národních tradic posiluje tedy vývojovou diskontinuitu – a ta je, jak ještě uvidíme, jednou ze základních překážek na cestě k posilování národní identity a k formování národních pospolitostí vůbec.

Nebylo by ovšem rozumné ulpívat na slovech a absolutizovat jejich význam. Proto se nelze bránit zavádění termínů nových. Není to ostatně jen český problém. Vzhledem k tomu, jak silně je termín „tradice“ zatížen politickými předsudky i vzhledem k jeho zamlženosti hledali historikové i sociologové jiný, vhodnější postup, který by lépe umožnil analýzu oné historické dimenze, která je podmínkou národní identity. Vychází se z poznatku, že každý člověk má jisté představy a znalosti o minulosti. Pro označení sumy těchto představ považuji za funkčnější užívat termínu historické vědomí místo nyní frekventovaného termínu „paměť“. Historickým vědomím národní pospolitosti označuji mnohotvárný soubor vědecky doložených i živelně vzniklých představ, symbolů,

památníků, ale také informací a názorů, jejichž prostřednictvím národní společnosti vnímá svoji společnou minulost a případně ji i hodnotí.

Historické vědomí má tedy velmi zřetelnou vnitřní polaritu mezi výsledkem kritického vědeckého poznání na jedné straně a mlhavými, časově neurčenými představami o minulosti. Můžeme v této souvislosti rozlišit vědecké a živelné historické vědomí, při čemž ovšem mezi oběma póly existovala bohatá škála přechodných a smíšených situací (Pro „živelný“ pól jsem kdysi užíval termínu historické povědomí).

Rozdíly mezi oběma póly lze shrnout do pěti charakteristik:

1. živelné historické vědomí (povědomí) libovolně spojuje historické epizody a nevidí minulost – na rozdíl od vědeckého poznání – v její kontinuitě,
2. chronologie událostí je v živelném historickém vědomí nepodstatná, což platí nejen o dataci, ale také o chronologii relativní (následnost jevů a délka jejich trvání),
3. zatímco vědecké poznání usiluje o přesné postižení příčinných souvislostí, živelné vědomí je konstruuje libovolně, resp. programově na ně rezignuje,
4. do živelného historického vědomí pronikají morality, v nichž se ztěží odlišuje minulost od současnosti, což je zcela nepřípustné ve vědeckém zkoumání,
5. živelné historické povědomí rádo vynáší hodnotící odsudky, stejně jako heroizující oslavy.

To, co se označuje jako „tradice“ leží kdesi mezi oběma extrémy, ale v podstatě má blíže k pólu živelného historického vědomí.

Termín historické vědomí, resp. povědomí, považuji také ve srovnání s tradicí za nosnější a produktivnější nástroj pro rozbor úlohy, kterou hraje minulost při utváření a modifikaci národní identity, v proměnách identifikace jedince s národem. Budu mu proto dávat přednost také v této analýze a vyhradím termínu tradice omezenější místo: bude označovat onu složku historického vědomí, která vybírá to, co považuje za pozitivní hodnoty národní minulosti, aby tak posílila vědomí národní sounáležitosti (identity) a jeho prostřednictvím také sebevědomí rodící se národní společnosti.

2. Národní identita a tradice v minulosti

At již se díváme na kontinuitu národní existence a národních identit jakkoli, nelze popřít skutečnost, že předpoklady vzniku soudobého českého národa se historicky utvářely po celá staletí. Společně prožité otřesy, katastrofy i prosperity se uchovávaly s větším či menším stupněm zkreslení v „kolektivní paměti“ živel-

ného historického vědomí, starší zážitky se prolínaly s pozdějšími, aby pak byly v období nástupu moderní vědy korigovány a uváděny do systému. Analyzovat „uplynulý vývoj“, tj. kořeny současnosti, znamená v našem případě položit si alespoň čtyři otázky:

1. jak se vyvíjely projevy českého národního vědomí v předmoderní společnosti?
2. z jakých zdrojů se rodila moderní česká národní identita?
3. jaké místo patří českému národnímu hnutí v typologii formování moderních národů v 19. století?
4. které stereotypy vyplynuly z tohoto typologického zařazení a ze specifických charakteristik formování českého národa?

2.1. Předmoderní společnost

Projevy vědomí národní sounáležitosti, často vyjadřované obraty silně připomínající moderní „nacionalismus“, najdeme u nás (a nejen u nás) již ve středověku. Ponecháme-li stranou Dalimila a další etnicky definované projevy v podstatě šlechtické, stavovské solidarity, je třeba zdůraznit význam husitství, které zahrnuje pod termín „Čech“ příslušníky všech tříd, pokud vyhovovali kritériu „dobré“ víry a etnické příslušnosti. Tuto představu, k níž najdeme jen málo paralel v soudobé Evropě (nesporně Flandry, snad Jana z Arku), odkázalo husitství i pozdějším generacím, a to již bez ohledu na jejich konfesi. Vznikla „tradice“, v jejímž duchu pak mohli etnicky čeští stavové v době předbělohorské projevovali obavy ze šíření němčiny, a kterou pak systematicky vyjádřil v politicky a etnicky definované koncepci národa Pavel Stránský ve svém Českém státě a konec konců také J. A. Komenský ve své známé definici národa jako pospolitosti jazyka, území a společných dějin.

Nutno ovšem vzít v úvahu, že nositelem tohoto sebevědomí byli v oné době vzdělanci a zčásti i stavové. Poté, co byli čeští stavové, stejně jako většina vzdělanců v pobělohorské době deklasováni emigrací a persekucí, došlo k podstatnému zúžení společenské základny tohoto politického národního vědomí a postupně k jeho transformaci v nadednickou identitu zemskou, jejímž nositelem byla hlavně šlechta, většinou mimočeského původu. Česky mluvící obyvatelé Čech si ovšem uchovali svoji identitu etnickou – tvořili „etnickou komunitu“ (v terminologii britského sociologa A. Smithe), kdežto na Moravě se česká etnická identita často mísila s etnickou identitou regionálně definovanou dialektem (Hanáci). I když čeština zůstala jazykem katolických farností a byla, jak zdůrazňuje současné bádání, užívána v některých literárních žánrech, ztratila

postavení jazyka správy, veřejného života i vyšších forem intelektuální tvorby. Jisté prvky politické národní identity nalezneme občas v proticentralistické argumentaci některých příslušníků katolické hierarchie, zejm. ve 2. polovině 18. století. Taková byla situace na prahu procesu, který se tradičně nazývá „národním obrozením“, přesněji řečeno na prahu českého národního hnutí.

2.2. Zdroje moderní české národní identity

Aniž bychom se pouštěli do líčení průběhu národního hnutí, je třeba konstatovat, že moderní koncept českého národa definovaného jazykem a společnou minulostí, nebyl pouhým „výmyslem“ Josefa Jungmanna a jeho okruhu, ale vyrůstal z řady dalších zdrojů, či tradic:

a) z výše zmíněné předbělohorské koncepce národa, která byla udržována historiografickou tradicí a oživena na konce 18. století,

b) z barokního vlastenectví, které udržovala jako zemskou tradici katolická církev,

c) z učeneckého angažovaného zájmu, který byl spjat s osvíceneckým regionálním patriotismem a podporován onou částí šlechty, která stála na pozicích zemského patriotismu (při čemž však nelze dělat rovnítko mezi osvícenským regionálním patriotismem a šlechtickým zemským patriotismem),

d) z filozofického pojetí jazyka jako základu národa, jak jej zdůvodňoval v obecné poloze J. G. Herder, a s aplikací na německý národ počátkem 19. století J. G. Fichte a jeho popularizátoři.

Jungmannův přínos spočíval v tom, že spojil koncept jazykově definovaného národa se sociálním zájmem na emancipaci česky mluvící většiny obyvatel země. Tento koncept měl dát česky mluvícímu etniku lepší možnosti uplatnění a sociálního vzestupu a byl založen na představě občanské rovnosti všech lidí bez ohledu na jejich jazyk či na jejich sociální příslušnost.

České národní hnutí pak formulovalo jazykový program, který zahrnoval nejen kodifikaci jazykových norem, ale také intelektualizaci jazyka (literární, popularizační a vědeckou tvorbou), jeho zavedení do škol, do správy a do veřejného jazyka. Vedle toho a později stále důrazněji ovšem české národní hnutí formulovalo požadavky sociální a politické.

2.3. Typologická charakteristika formování českého národa

Formování moderního českého národa nebylo v evropském kontextu ničím

mimořádným ani jedinečným. V průběhu 19. století (někdy ještě i během 20. století) se z Evropy států stala Evropa národů. Tato transformace, jejíž příčiny zde nebudeme rozebírat, začínala ve dvou zásadně rozdílných situacích: na jedné straně v podmínkách etablovaného státu se starou národní kulturou, vyspělým jazykem a vysokým stupněm etnické homogenity obyvatelstva (Francie, Nizozemí, Švédsko, Španělsko, Anglie), na druhé straně v podmínkách „nevládnoucí etnické skupiny“, která neměla vlastní stát a obvykle ani vlastní vládnoucí elity a postrádala nebo měla narušenou tradici národní kultury. Zatímco v prvním případě se národ formoval cestou vnitřní transformace státu z feudální společnosti v pospolitost rovnoprávných občanů, ve druhém případě měl podobu národního hnutí, tj. cílevědomého zápasu za dosažení všech atributů plnohodnotné národní existence (národní kultury, národních elit a jistého stupně politické autonomie). Pro úplnost nutno zmínit přechodnou situaci, kdy národní hnutí se opíralo o pnou sociální skladbu a vyspělou tradici národní kultury a usilovalo pouze o dosažení státnosti – situaci Německa, Itálie a příp. i Polska.

Je zřejmé, že formování českého národa proběhlo druhou z výše uvedených cest, podobně jako tomu bylo v případě Finů, Norů, Estonců, Chorvatů, Irů, Srbů, Bulharů a dalších národních hnutí, která vyústila ve vznik pospolitosti, kterou někdy označujeme termínem „malý národ“. V rámci této početné skupiny národních hnutí můžeme z hlediska jejich cílů rozlišit opět dvě nastejně velké skupiny: národní hnutí, která téměř od počátku sledovala politické cíle, resp. usilovala o národní stát (řecké, srbské, norské, irské, s jistým posunem i maďarské a bulharské), a národní hnutí, která začínala zápasem o kulturní a jazykové a příp. i sociální cíle a teprve později formulovala také (obvykle velmi nesmělé) cíle politické.

České národní hnutí se lišilo od všech ostatních, která spadají do této druhé kategorie ve dvojm ohledu. Za prvé tím, že začalo časově velmi záhy a dosáhlo také dříve než ostatní národní hnutí masového ohlasu mezi příslušníky své etnické skupiny. Proto se stalo pro mnohá národní hnutí, která nastoupila časově později, příkladem a inspirací při volbě cílů a metod národního zápasu (na př. pro hnutí slovinské, chorvatské, litevské). Za druhé se pak české hnutí odlišovalo tím, že mohlo navázat na přerušenu, ale nikoli zcela zničenou institucionální kontinuitu české státnosti od středověku. Z obou těchto okolností možno vysvětlit značné sebevědomí předáků českého národního hnutí, které přerostlo i do 20. století.

2.4. Stereotypy malého národa a česká specifika

Z výše uvedeného typologického zařazení pak vyplývala řada stereotypů, zčásti společných pro všechny národy, které se formovaly cestou národního hnutí, zčásti pak odrážejících českou specifiku v rámci tohoto typu národotvorných procesů. Nebylo by v tomto kontextu účelné analyzovat samostatně autostereotypy a heterostereotypy: uvedeme zde v několika bodech nejmarkantnější stereotypy, které ovlivňovaly politiku i veřejné mínění „malých národů“ a ovlivňují ji někdy i do současnosti:

- a. svébytná národní existence nebyla příslušníkům těchto národů samozřejmou daností, ale čímisi, co si musili vybojovat,
- b. odtud plynula představa, že „malý národ“ musí oprávněnost své existence a svoji životaschopnost neustále dokazovat, zejména na poli kultury a vzdělanosti,
- c. zároveň odtud vyplýval permanentní pocit ohrožení, v českém případě pocit ohrožení ze strany národa německého,
- d. z pocitu ohrožení pak plynul stereotyp obranného reflexu: národní hnutí se vždy chápala v defenzivní pozici proti agresivitě silnějšího státního národa či vládnoucího aparátu, zároveň ovšem obranná pozice vyvolávala iluzi, že z ní lze vyvodit mravní omluvu jistých metod a postupů, které se jinak považují za morálně závadné,
- e. národní hnutí potřebovala k dosažení svých cílů podporu mas: odtud (ve většině případů) rychlejší tempo národní mobilizace lidových vrstev, než tomu bylo u státních národů,
- f. národ se formoval cestou „zdola“, emancipací lidových vrstev, čímž vznikl dlouhodobý kult „lidovosti“ jako základu národní existence a případně i národní kultury, stereotyp, který přetrvával i do doby, kdy se národ plně zformoval a kdy vznikl národní stát,
- g. negativní stránkou tohoto „plebejského“ původu malého národa byla jednak nízká politická kultura (neboť chyběly elity s politickou zkušeností), jednak značné reliktu provincialismu,
- h. národní hnutí probíhala v odporu vůči stávající legitimitě státu, na jehož území etnická skupina žila a dosáhla svého cíle prolomením, rozrušením staré legitimacy: odtud plyne snížený respekt vůči státu, legitimitě a legalitě vůbec. K tomu je třeba přičíst některé stereotypy a souvislosti specifické pro české historické vědomí a jeho vztah k národní identitě:

1. I když české národní hnutí začínalo v podmínkách nevládnoucí etnické

skupiny, mohlo se hlásit ke staré tradici státnosti a vytvořilo si několik tradic, které měly posílit mobilizaci mas, ale které nebyly organicky začlenitelné do sociální i kulturní české reality moderní doby. Byla to zejména tradice husitská, která viděla v hrdinství „předků“ z 15. století vzor pro společnost 19. století, která vzhledem ke své historicky se proměňující struktuře a mentalitě hrdinskou nebyla a ani být nemohla. Dále pak to byla tradice státnosti, která byla vyjádřena v programu českého státního práva, tj. obnovení práv zemí koruny české jako českého národního státu.

2. Odtud plynulo napětí mezi historicky postulovanou obnovou minulé velikosti a realitou malého národa, mezi státně vymezeným a etnicky definovaným národním teritoriem: historické vědomí českého národa bylo ve srovnání s většinou „malých národů“ velmi silné a orientovalo se na celé království jako na „svůj“ stát bez ohledu na přítomnost německé menšiny.

3. České národní hnutí a česká identita se definovala výlučně vůči německému národu, německému etniku, které obklopovalo český prostor téměř ze všech stran: odtud „organické“ propojení ideje národa s představou německého nepřitele.

4. Česká národní identita nebyla pro historii ani pro současnost jasně a jednoznačně vymezena vůči Slovákům, přesně řečeno, byla v rovině historického povědomí prorostlá s čechoslovakismem.

Většina těchto stereotypů a specifík přežila i do období po vzniku českého národního státu a v následující části se budeme ptát, jak ovlivnily českou národní identitu období po druhé světové válce až po období současné.

3. Současná česká národní identita a historické vědomí

Jak vyplývá z předchozího, česká národní identita není ničím novým, nezrodila se ani s tzv. 1. republikou, ani s listopadem 1989. Zároveň však není ničím neměnným: její obsah i její intenzita podléhal i ve 20. století proměnám. Totéž platí také o historickém vědomí a o jeho vztahu k národní identitě. Proto bude nejprve třeba analyzovat, co z minulých specifík a stereotypů přežilo do současnosti. K tomu patří samozřejmě také otázka, jaký vliv mělo na vývoj historického vědomí a národní identity 40 let komunistického režimu. Zde ovšem se všude dostáváme na pole zatím málo probádané, takže nechceme-li si ulehčovat práci tím, že se uchýlíme k laciným ideologickým schémátům, budeme nuceni nejméně poukázat na potřebu základního výzkumu či na otevřenost problému.

3.1. Historická dimenze současné národní identity

Jak již bylo řečeno, přežila většina stereotypů, které se zrodily v podmínkách 19. století, také do období první republiky a významné posuny přinesla teprve 2. světová válka. Pro národní identitu tato válečná a poválečná zkušenost přinesla několik důsledků:

- česká národní identita byla okupací a persekucí posílena a jednoznačně spjata se ztracenou státností, ale i s kulturou a historií,
- byla posílena představa o Německu jako hlavní hrozbě pro českou národní existenci,
- v té souvislosti došlo k posunu představy o tom, jaké místo zaujímá republika v Evropě: nikoli již část „Západu“, ale jako země ležící (případně s funkcí „mostu“) mezi Západem a Východem,
- obnovený stát již skoncoval s koncepcí čechoslovakismu a byl založen na zásadě soužití dvou „bratrských“ národů v jednom státě,
- zároveň byla v tomto obnoveném státě odsunem uskutečněna koncepce „našeho“ etnicky čistého národního státu.

Také pro historické vědomí a tradice měla válka svůj význam:

- historické vědomí bylo posíleno a výrazně propojeno s národní identitou, tedy silně nacionalizováno,
- byla posílena pozice husitství, s důrazem na bojovou tradici, v českém historickém vědomí,
- byla však oživena také tradice obrozenecká
- odsunem byly dány „objektivní“ předpoklady pro úplné vytlačení „našich“ Němců nejen z české společnosti, ale také z českého historického vědomí,
- zrodil se mýtus první republiky jako poslední bašty demokracie, ale vzápětí byl zpochybněn kritikou jejího společenského systému.

Po období 1945–1948, které bylo příliš krátké, než aby přivodilo zásadnější změnu, se v důsledku únorové revoluce národní identita dostala do mimořádně složité situace. Nový režim na jedné straně stál na pozicích komunisticky definovaného internacionalismu a persekvoval „buržoazní nacionalisty“ (především slovenské), na druhé straně podporoval vlastenectví a persekvoval „kosmopolitismus“. Navíc zde začalo rozpolcení ve společenském vědomí: na jedné straně prosazovaly oficiální deklarace v médiích nová hodnocení a nové tradice, na druhé straně stálo obecné vědomí širokých vrstev, které pouze do jisté míry a po jistou dobu bylo schopno absorbovat, přijmout onu složku oficiální propagandy, která zdůrazňovala progresivní význam vlastenectví a přejímala dříve

akcentované, tedy jaksi „věrohodné“ tradice (obrození, husitství). Řada dalších složek historické legitimizace režimu, snad jejich většina, nových oficiálně deklarovaných tradic (zejména komunistického, ale také dělnického hnutí) zůstala ve všeobecném historickém povědomí zcela bez ohlasu.

Ze starých stereotypů bylo oficiálně podporováno to, co se vázalo k formování českého národa „zdola“: lidové kořeny národa mohly být – a to přesvědčivě – prezentovány jako základní pilíř národní identity. Vedle toho byla akcentována skutečnost, že národní hnutí narušilo starou legitimitu a tedy souznělo s revolucí. Bylo možno také využít přežívající pocit ohrožení ze strany Němců: SSSR byl prezentován – opět přesvědčivě – jako garant národní identity. Nakonec byl postupně překonán stereotyp „ohrožení“ – a to nejen díky vědomí „ochrany“ ze strany SSSR, ale také díky zkušenosti s NDR, jako s „novým“ Německem, jehož státní ideologií bylo přátelství s českým lidem. Německé ohrožení zůstalo omezeno na NSR, ale jeho evokace ztrácela na přesvědčivosti.

Také v souvislosti s historickým vědomím je třeba mít na zřeteli jeho dvojrvtvnost: na jedné straně snaha vytvořit oficiální koncepci národních dějin – poprvé asi v Nejedlého „Komunistech, dědicích tradic“ – a novou tradici dělnického a komunistického hnutí, na druhé straně živelně přežívající historické povědomí z předchozích dob. To se udržovalo jednak v rodinné tradice, jednak v historické beletrii. Jak již bylo řečeno, do jisté míry zde byly styčné body, zejm. v protiněmeckém zaměření vědomí a v přijetí modifikované historické koncepce A. Jiráska (což ovšem zase byla zjednodušená podoba dějinné koncepce F. Palackého). Příznačně byla Nejedlým prosazovaná „jiráskovská akce“ počátku padesátých let vystřídána na prahu let šedesátých pokusem budovat lokální i celonárodní tradici dělnického a komunistického hnutí. Zatímco první akce byla relativně úspěšná, druhá uvízla (někdy možná nezaslouženě) v poloze oficiální propagandy.

Postupem doby historismus komunistického vedení ochaboval s tím, jak byli ideologové vystřídáváni technokraty a jak revoluční nadšení, které ještě hledalo svoji historickou legitimizaci, ustupovalo realitě etablované moci, která již o legitimizaci nemusí usilovat. Oficiální rovina historického vědomí degenerovala do křečovitě snahy vydupat ze země tradici dělnického hnutí a do prázdných frází o úloze SSSR v nejnovějších dějinách. Historie postupně ztrácela věrohodnost a vzhledem k tomu, že také historické vědomí neoficiální druhé roviny dostávalo jen slabé podněty pro svůj další rozvoj (ostatně měnil se i životní styl a mentalita), ani dostatek intelektuální síly pro kritickou reflexi oficiálních tezí, docházelo k obecné deformaci a k ochabování intenzity histo-

rického vědomí, zejména v období normalizačním. Během posledních let vlády KSČ již lze hovořit v obou rovinách o krizi historického vědomí. Tím ovšem nemá být řečeno, že kritický vědecký pól historického vědomí zanikl. Historická věda nepřestala existovat: byla jen oslabena a omezena byla také její možnost komunikace se společností. Bez valného ohlasu skončily některé projekty, které měly posílit a snad i ozdravit historické vědomí alespoň v omezeném universitním a akademickém prostředí.

3.2. Vymezení české národní identity dnes

Národní identita v současnosti se v důsledku proměn v průběhu předchozích desetiletí vymanila z řady stereotypů, které vyplývaly z procesu formování v podmínkách „malého národa“. Především lze konstatovat, že národní existence se stala samozřejmostí a že představa ohrožení, pokud vůbec přežívá, je spjata spíše s pohledem na Rusko jako následnický stát SSSR a ve specifické podobě na Německo (o tom viz dále). Přesněji řečeno, tato představa dosáhla své „normální“ (tj. běžně i jinde existující) polohy v tom, že intenzita pocitu ohrožení závisí na tom, jak jsou vnímáni různí sousedé a proměny jejich politiky. V podstatě také z všeobecného historického vědomí vymizela či byla vytlačena představa o „lidovosti“ českého národa.

Nejzávažnější událostí z hlediska vývoje české národní identity po roce 1989 se však zdá být rozpad Československa. Česká národní identita totiž – na rozdíl od slovenské – se nikdy nestala identitou čistě národní, ale vždy byla smíšena také s identitou státní. A v rámci této státní identity přežíval starý čechoslovakismus v osobité podobě: uznávalo se, že Slováci jsou svébytný etnický národ, ale jako příslušníci téhož státu byli považováni za součást téhož „státního národa“. Je pravda, že v očích části veřejnosti se prosazoval kritický pohled na Slovensko jako „příítěž“ atd., ale tento pohled měl povahu spíše inter-regionální nevráživosti, jakou známe z řady jiných zemí. Závažnější roli než tyto subjektivní heterostereotypy možná sehrála skutečnost, že období 1948–1990 se jevílo ve slovenské perspektivě zcela odlišně než v perspektivě české: v onom období prožilo Slovensko rozkvět industrializace (i když se dnes právem kritizují její negativní vedlejší dopady), růst životní úrovně, stavební rozvoj vesnic a konec konců to bylo i prvé období cílevědomého budování svébytné slovenské kultury. Pro Česko to bylo období stagnace vyspělého státu, kulturního úpadku či deformace kultury. Odtud rozdíl v prožitku roku 1968, odtud rozdíl v podílu na disentu, odtud také vzájemné odcizení nových politických elit obou národů po roce 1989.

Po rozdělení státu zmizel onen dualismus národní a státní identity, ale Češi byli nuceni teprve hledat, přesněji definovat svoji vlastní státně-národní identitu: ne náhodou dočasně zesílil „moravismus“, ne náhodou hledá český národ vhodné jméno pro svůj stát, který mezitím již v cizích jazycích své jméno většinou dostal (Tschechien, Tjekkia etc.), ne náhodou se v historickém vědomí začal vytrácet či vybledat mýtus první republiky, i když v oficiální rétorice se česká politika k tomuto státu hlásí a zdůrazňuje potřebu navázání státní kontinuity s ním.

Tuto krizi identity nelze izolovat od „břemene“ přežívající německé otázky. Někdejší německá menšina měla pro Československo nižší relevanci než pro nynější český stát. Totéž platí také o samotném Německu: společné hranice s Německem jsou po oddělení Slovenska relativně delší a závažnější, český národ je opět, téměř jako v 19. století, obklopen etnicky německým živlem. Nevíme ještě, jaký dopad to bude dlouhodobě mít na českou národní identitu i na historické vědomí. Prozatím lze hypoteticky říci, že se rýsují dvě rozdílné tendence: na jedné straně tendence k rezignaci na národní identitu a na smíření se s jakýmsi druhem německého protektorátu v rámci Evropy – zejména bude-li zaplacen hospodářskou prosperitou a zvýšením životní úrovně, na druhé straně tendence k novému protiněmeckému nacionalismu inspirované zejména obnovením jednotného Německa, sudetoněmeckými nároky a snad i oživeným historickým vědomím. V této souvislosti by neměl být přeceňován vliv postojů KSČM. Důležitá zde totiž je role médií, kam komunisté téměř nemají přístup. Proto by mělo být předmětem zkoumání, jak působí na tuto polarizaci národní identity vlivy tisku: flagelantská kritika českých národních dějin a sebekritické výzvy o potřebě smíření, které jsou spíše výzvami k podřízení se, mají, jak se zdá, silnější ohlas než opakování dosti vyčpělých protiněmeckých frází, resp. skinské heslo „nic než národ“. Do prosté sebevědomé samozřejmosti české národní existence má velká část novinářů daleko. Na druhé straně může ovšem být sílící české národní sebevědomí vyprovokováno „hrozbou“ (ať již reálnou či jen virtuální) zvenčí, jak ji dnes demonstrují nové aktivity sudetoněmeckých předáků i části německých politiků.

3.3. Historické vědomí dnes

Stav českého historického vědomí v současnosti byl několikrát předmětem výzkumů, jejichž metodika byla ovšem velmi tradiční, takže hodnota výsledků by neměla být přeceňována. Výzkum se totiž, pokud vím, orientoval na otázky

typu „které období českých dějin považujete za nejvýznamnější?“ (nebo také „vám nejbližší?“), resp. „kterou osobnost považujete za největší?“ (nebo také „za svůj vzor?“).

Výsledky ukazují, že ve srovnáním s předchozími desetiletími i s první republikou se zhoršilo hodnocení husitství, které se dostalo až za dobu Karla IV. a za I. republiku. Vzhledem k tomu, jak kriticky je husitství líčeno v tisku, a jak je oslavován Karel IV., není to výsledek překvapující. Překvapí však velmi nízké hodnocení českého národního obrození a vůbec českého národního hnutí v 19. století. Zde může ovšem – vedle médií – hrát důležitou roli okolnost, že toto období po sobě nezanichalo tak oslnivé stavební stopy, jako 14. století. Je zde však ještě jedna okolnost: pozoruhodná souvztažnost popularity doby Karla IV. a nízkého hodnocení obrozenecké doby. Za vlády Karla IV. byla Praha sídelním městem císaře Svaté říše římské, tedy součástí celku, který tradiční německá historiografie považovala (a zčásti ještě považuje) za německý národní stát. České národní hnutí bylo úspěšným úsilím, vymanit českou společnost a její historické vědomí ze závislosti na německém národu. Co z této paralely plyne pro povahu české národní identity?

Tyto úvahy by bylo vhodné doplnit jinak formulovaným výzkumem historického vědomí, kde by se kladly spíše problémové otázky. To však jde již mimo rámec mých možností. Na tomto místě považuji za užitečné rekapitulovat základní zdroje historického vědomí a pokusit se zvážit jejich roli a místo v naší současné společnosti. Jde ovšem vesměs o úvahy, které mají upozornit na potřebu systematického výzkumu.

1. Historická vědecká a popularizující produkce kolísá mezi tradičními tématy z politických (personalizovaných) dějin na jedné a výklady z dějin kulturních tak, jak to odpovídá zájmu trhu. Rozložení zájmu o jednotlivá období odpovídá výše uvedené stupnici popularity potud, že rovněž převažuje období 14. století a období prvé republiky, resp. okupace. Husitství je téměř ignorováno a 19. století spíše na okraji zájmu. Vcelku je národně relevantní tematika spíše marginalizována a na posledním sjezdu historiků vystoupil předseda Sdružení historiků s ostrou kritikou „negativismu“ ve vztahu k národním dějinám a k národní identitě. Část mladých historiků naopak nedávno vystoupila s militantním odmítnutím představy, že by historická věda měla být užitečná pro tvorbu zdravého národního sebevědomí. Zbývá dodat, že existují periodika, která jsou cíleně zaměřena na rozkolísání a zpochybnění české národní identity, neexistuje však žádné odborné periodikum, které by popularizovalo pozitivní pohledy na české dějiny, resp. pozitivní stránky národní minulosti.

2. Publicistika věnuje národním dějinám spíše střídmou pozornost a soustřeďuje se spíše na atraktivní vnější senzačnost bez snahy o zařazení do hlubšího kontextu. Pokud se tisk zabývá přímo národní identitou, pak kritika češství a národních tradic v publicistické tvorbě jednoznačně převažuje nad chválou češství a snahou hledat či vytvářet pozitivní historické tradice. Tento přístup k národní minulosti symptomaticky kontrastuje s naprosto nekritickým nacionalismem při oslavě sportovních úspěchů českých týmů i jedinců. Vědecká historická práce občas dostává prostor: veřejnoprávní televize nedávno přinesla obsahově vyvážený seriál k českým dějinám, ale způsob zpracování byl nudný a konvenční: místo aby dala prostor diskusi, střetání názorů na jisté centrální problémy, setrvala u neutrálního, často bezbarvého přednášení. Jiný seriál se pokusil o zajímavý výklad „historie naruby“ a otevřel velmi důležitou otázku alternativních dějin. Zůstalo však jen u nezavěšeného a velmi chabě promyšleného náběhu. Prostor pro diskusi o historických problémech (pokud se vůbec něco takového konalo) je v televizi z velké části přenechán diletantům.

3. Historická beletrie je navzdory přezíravým soudům historiků stále ještě hojně vydávána a kupována. Neexistují systematické rozbory pro současnost, ale na základě rozborů prací vydávaných v předchozích dvou desetiletích lze předpokládat, že pokračuje trend, který se prosazoval již tehdy: naprostý odklon od velkých společenských témat a orientace na milostné a dobrodružné příběhy odívané do historických kostýmů. K tomu je třeba přičíst převažující trend k přezírání historické věrnosti nejen v detailu, ale také v zachycení základních proudů doby. Bylo by zajímavým úkolem pro sociálního psychologa analyzovat, jaké důsledky má takový agnostický a relativistický postoj k minulým událostem pro pohled občanů na aktuální problémy současné české společnosti.

4. Učebnice dějepisu prošly po roce 1990 důkladnou obrodou, jsou většinou dobře výtvarně vybaveny, osvobodily se od ideologických schémat, ovšem nahradily je nejednou schématy novými, oportunními. Tam, kde se to nestalo, hrozí kritika „poplatnosti“ komunistické ideologii. Zřetelným problémem je téměř naprostá liberalizace vydávání učebnic, takže byly vydány také učebnice na žalostné odborné úrovni, na štěstí ale má většina našich učitelů a profesorů dějepisu dostatek kritického smyslu.

5. Rodinná tradice patří k velmi důležitým, působivým, ale těžko zachytitelným zdrojům historického vědomí, především jeho živelné složky. Zajisté působí i nyní: jejím vlivem si lze vysvětlit, že navzdory negativistické kampani udrželo ve společnosti relativně vysoké hodnocení husitství a zřejmě také stále

ještě poměrně silný podíl občanů hrdých na národní minulost – opět navzdory masivní kampani tisku směřující naopak ke ztrátě této hrdosti.

6. Výtvarné umění reaguje na historické podněty – s výjimkou nejnovějších dějin – již po celé naše století jen velmi vlažně. Historická malba je zcela zapomenuta, v sochařství jsou sochy vztahující se k národním dějinám spíše obnovovány, resp. odstraňovány než nově vytvářeny.

Souhrnně je tedy možno konstatovat, že běžně působící zdroje historického vědomí nemají v současnosti onen vliv jako v minulosti a ponechávají zejména kritické historické vědě jen stále omezenější možnosti pro vytváření národních tradic a posilování národní identity.

To ovšem nevylučuje pokusy o vytváření pozitivních i negativních národních tradic ve sféře médií. Tyto pokusy jsou nejčastěji motivovány snahou negovat přežívající staré tradice ve struktuře historického vědomí a vytlačit je novými. Uvedu několik příkladů. Na místo tradice husitství se vcelku úspěšně – především díky téměř totální negaci husitství v médiích – uplatňuje tradice doby Karla IV., jejíž potíž ovšem spočívá v tom, že sotva dovede nabídnout předmět identifikace. Praha jako hlavní město Svaté říše římské může inspirovat leda k nesmyslné myšlence Prahy jako hlavního města Evropy. Na místo pozitivně hodnocené tradice českobratrské a vůbec české literatury 16. století (z níž mimochodem se budoval i moderní český jazyk) a negativní tradice pobělohorského úpadku se pozitivně vyzvedá v různých variantách tradice barokní jako doba kulturního rozkvětu. Tradice obrozencká je naproti tomu degradována, tradice revoluce 1848, která stojí na prahu budování občanské společnosti, je ignorována (viz téměř institucionalizovaný bojkot oslav jejího výročí v roce 1998), proti pozitivní tradici českého odporu proti nacistické okupaci se vytváří negativní tradice českého kolaborantství atd. Většinou jde o pokusy prozatím málo úspěšné, protože nenacházejí souznění s obecným historickým vědomím (a někdy i odporují prosté osobní zkušenosti). Ale dlouhodobě?

Na závadu není zajisté jednostranně konservativní povaha těchto nových „antitradic“, jako spíše to, že jejich východiskem jsou jednostranné informace, polopravdy a manipulace. Jestliže např. uvede veřejnoprávní médium pořad o české šlechtě, kde se hovoří pouze o vlastenectví šlechty, jejích mravních kvalitách a protinacistické angažovanosti, aniž by se uvedla také rubová stránka jevu, pak jde o výběr faktů, který ve své sumě vytváří polopravdu. Jestliže totéž médium uvádí často hrůzné příběhy z období komunistického režimu pod názvem „Takoví jsme byli“ (místo dejme tomu „To jsme zažili“), pak je posluchači imputován názor, resp. negativní autostereotyp, že celý národ je za tyto zločiny zod-

povědný. Totéž platí o pořadu „Ta naše povaha česká“, který, pokud vím, nezná ani jediný případ, kde by Češi sehráli pozitivní roli. Pro uvádění dalších příkladu zde není dostatek prostoru.

4. Mezinárodní srovnání

Mezinárodní srovnání může sledovat nejméně dvojnásobný základní cíl: jednak určit specifické a obecné rysy českého vývoje v rámci celé Evropy, jednak porovnat český vývoj s ostatními tzv. postkomunistickými zeměmi. Prvý postup by byl ve vztahu k obecnému problému místa Čechů v Evropě jistě zajímavý, zdá se však, že daný konkrétní problém identit a historického vědomí může být produktivněji osvětlen, provedeme-li srovnání s ostatními postkomunistickými zeměmi.

Často se v západní Evropě setkáváme s názorem, že zhroutil komunismus ve „východní“ Evropě přineslo sebou vlnu nacionalismu. K tomu někteří politologové připojovali tezi, že tuto vlnu zavínil vlastně komunismus, protože „nřešil“ národnostní otázku. Stačí pohled na český vývoj, abychom mohli říci, že tato teze je nadměrným zobecněním. Zajisté, ve většině postkomunistických zemích se do popředí dostali nacionalisté, ale nebylo tomu tak v České republice, v Polsku ani ve Slovinsku (pomineme-li první náraz boje za nezávislost). Ostatně i ve většině dalších zemí po čase nacionalisté ztratili svoji dominující roli. Proto lze říci, že jugoslávsko-chorvatsko-albánský případ je spíše výjimečný.

Přesto stojí za úvahu, proč k onomu vzepjetí nacionalismu došlo. Setkalo se zde hned několik okolností. Prvou byla ztráta jistot po zhroutil systému, kde každý znal své místo a zhruba také mohl předvídat, jak budou vypadat jeho další osudy. Doprovodným jevem byla i nejistota a nedostatek materiální. Když byly ztraceny jistoty, vznikla krize identit, na kterou je možno reagovat buď hledáním nových identit (což se většinou nestalo) nebo úsilím upevnit identity stávající. Navíc byl národ v záplavě abstraktních politických hesel pro politicky nezkušené novopečené občany nejsrozumitelnější novou jistotou. Odtud se stala národní identita jakýmsi psychologickým útočištěm, „ochranným valem“ v rozbourané době. Dalším faktorem, který radikalizoval nacionalistické postoje, byl konflikt s představiteli dosavadního vládnoucího národa – Rusů v Pobaltí, Srbů v Jugoslávii, kteří se nedovedli smířit s představou, že ztratí své privilegované postavení a stanou se namnoze menšinou tam, kde vládli. Zde je mimochodem zřetelná paralela s meziválečnými německými a maďarskými menšinami.

Proč k obdobnému vývoji nedošlo u nás? Vzmach nacionalismu a s ním spojeného národního hnutí sice na půdě Československa vznikl, ale jeho nositelem nebyli Češi, nýbrž Slováci. Po rozdělení republiky však již platí výše charakterizované oslabování národní identity, které je přesným opakem vývoje v ostatních zemích. Neúčast Čechů na vlně nacionalismu lze vysvětlit jednak monoetnickým charakterem státu (nebylo „národního nepřítele“), jednak relativně nízkou intenzitou krizových jevů v politice i ekonomice při zhroutilí starého režimu. Svůj význam má zajisté také okolnost, že opozice proti režimu nestavěla většinou na nacionalistických argumentech. Rozhodující však bylo – řečeno v obecné rovině –, že Češi, byť v menší míře než Poláci a Maďaři, se během posledního půlstoletí zbavili většiny stereotypů vyplývajících z „komplexu“ malého národa, opustili představu o jeho ohrožení a necítí již potřebu dokazovat jeho životaschopnost. Národ se postupně pro všeobecné vědomí stává stejnou samozřejmostí, jakou byl odevždy pro příslušníky státních národů.

Rozdílu v intenzitě nacionalismu do jisté míry odpovídá také rozdíl v intenzitě a skladbě historického vědomí. V tomto ohledu je Česká republika skutečně výjimkou snad mezi všemi postkomunistickými zeměmi. Všude jinde se totiž setkáme s oživením zájmu o národní dějiny, který se projevuje jak ve vědě, tak i v popularizaci a publicistice. V Polsku a Maďarsku byl ostatně silný důraz na historickou vědu a na národní tradice součástí boje proti režimu ještě dlouho před jeho zhroutilím. Proto tam dochází ke zpochybnování výsledků historické vědy a tedy i ke zpochybnění pozitivního dědictví minulosti v mnohem menší míře než u nás. Na Balkáně sice má historické vědomí velmi silný vliv, zdůrazňuje národní tradici, ale uchovalo si převážně živelnou podobu a je otevřeno nejružnějším mýtům. Obdobná situace je na (západní) Ukrajině a na Litvě. Kritická historická věda v těchto zemích sice existuje, zčásti na slušné úrovni, ale nemá na tvorbu historického vědomí takový vliv, jak tomu je v Polsku či Maďarsku.

5. Závěry a výhledy

Podle řady ukazatelů můžeme usuzovat, že národní identita velké části českého obyvatelstva se během posledních let oslabuje a blíží se prostému vědomí příslušnosti k národu bez pozitivní hodnotové konotace. Při tom nejsou náznaky, že by česká národní identita byla vystřídávána, resp. vytlačována identitou jinou, na př. evropskou. Pokud se tyto náznaky potvrdí, bude třeba se obávat, že dostanou za pravdu ti sociální psychologové, kteří tvrdí, že jedinec bez skupi-

nové identity inklinuje k asociálnímu jednání a že společnost bez skupinové identity je společností deformovanou. Národní identita je totiž základním předpokladem skupinové solidarity a tvoří také rozhodující předpoklad pro mobilizaci aktivit ve prospěch společnosti. Příčiny této vývojové tendence jsou zajisté složité a bude třeba je komplexně analyzovat, zejména v kontextu s výzkumem současných mentalit.

Jednou z těchto příčin bude nesporně stav historického vědomí a „tradic“ v naší společnosti. Ty jsou totiž jedním z předpokladů, jedním ze základních pilířů národní identity. V tomto kontextu lze jako pracovní hypotezu konstatovat, že zpochybnění pozitivních stránek českých národních dějin zajisté vedlo k oslabení důvěry v historické poznání vůbec a historického vědomí zvláště. Přispívá k tomu také skutečnost, že řada událostí nejnovější minulosti se líčí v rozporu s osobní zkušeností občanů, a že se vytvářejí nepřesvědčivé mýty. Závažnou okolností je také role tisku jako „multiplikátora“ odborných poznatků: navzdory řadě výjimek platí, že česká žurnalistika raději přejímá a popularizuje takové výsledky historické vědy, které ukazují negativní stránky českých dějin.

Základním předpokladem pro šíření a tvorbu pozitivních historických tradic ovšem je publikum, které bude schopno a ochotno historické informace přijmout a „zpracovat“. Schopnost přijmout informaci ovšem opět nezávisí jen na kvalitě informace samé, ale především na schopnosti zařadit ji do souřadnic dosavadních znalostí každého jedince. Tyto znalosti však, jak se zdá, klesají (i zde je ovšem třeba provést průzkum) v důsledku snižujícího se podílu dějepisu na školním vyučování. Tím se snižuje i naděje případných pozitivních tradic na průnik do historického vědomí lidí.

Co lze za dané situace učinit pro posílení pozitivních složek národní identity? V první řadě je třeba ověřit, zda výše uvedené příčiny oslabování národní identity a deformace historického vědomí lze doložit. Jinak řečeno, chybí zmapování současného stavu historického vědomí našeho obyvatelstva, resp. zdrojů tohoto historického vědomí. V této souvislosti si zaslouží pozornost také vědecká syntetická a popularizační zpracování národních dějin, ale také dějin evropských. Doporučovat podporu pozitivních aktivit, které by posilovaly národní historické vědomí, by samozřejmě nemělo být návratem ke staromilskému hurávlastenectví (to by ostatně u mládeže neobstálo), nýbrž o podporu aktivit, které se orientují na sledování oněch stránek národních dějin, které přispěly k pokroku národní i evropské společnosti.

Všechny tyto náměty ovšem vycházejí z předpokladu, že udržování pozitivních složek národní identity je záležitost pro „duševní zdraví“ a vůbec pro

budoucnost naší společnosti životně důležitá. Nelze však vyloučit, že to je názor, který je mylný, není dostatečně zdůvodněn a neprosadí se. Možná, že budoucí vývoj post-kapitalistické globalizované společnosti, kde vládou počítáče a nadnárodní monopoly, bude skutečně potřebovat ke svému dobrému fungování jiný typ identit, než jsou identity národní, a jiný typ tradic. I když se nepovažuji za kompetentního pro analýzu této vývojové alternativy, odvažuji se upozornit, že „postmodernistická“ vize překonání historismu sice může sice bez větších potíží kompromitovat a případně institucionálně likvidovat historii jako nepotřebný vědní obor, ale musí počítat s trvalou existencí historického vědomí, byť třeba převážně v jeho mytologické poloze, i s dlouhodobým „přežíváním“ tradic. „Břemeno historie“ je příliš těžké, než aby bylo možno je zrušit a vymazat z vědomí lidí prostým mávnutím proutku – ledaže by byl kouzelný.

National tradition and identity

Miroslav Hroch

The article summarizes the results of the author's recent works on the role of historical tradition in the forming of a national identity. He pursues the opinion that the issue is framed by the phenomenon of historical consciousness, which oscillates between two poles – critical scientific knowledge and mythological, spontaneously appearing “memory”. He then traces the sources of Czech national identity in pre-modern period as well as in the process of forming of a modern nation. Based on the typological setting of the place held by the formation of the Czech nation within the European context, the author then constructs some basic stereotypes that are influenced by this typological setting.

Several concepts can be discerned from the “small nation” type of development scheme. Firstly, the existence of a nation is nothing apparent but something that has been struggled for. Secondly, a “small nation” therefore has to justify its existence. Thirdly, fear of losing a national existence and the corresponding stereotype of a defensive reflex, which might be an argument for moral exculpation. Fourthly, a nation has been formed via “bottom-up”, by the emancipation of people and is therefore founded on the idea of people as the base of a nation. Fifthly, certain elements of provincialism are found, and lastly, a nation formed itself in opposition to the existing state-political system and had to break the old legitimacy: hence the lowered respect for the state and legitimacy as a whole.

Further on, the article characterizes the trans- and deformation of historical consciousness in the era of real socialism, critically characterizes the low level of historical consciousness today and poses the question whether a national identity can sustain itself without its historical dimension, without the national memory.